

kyrkorna sker i samråd mellan de antikvariska myndigheterna och dem som använder kyrkorna – präster och församlingsbor. För att öka intresset och den ömsesidiga förståelsen för kyrkornas betydelse vore det önskvärt att projektets publikationer marknadsförs såväl till stiftet och församlingarna som till dem som arbetar med de kyrkoantikvariska frågorna i länen. Brett upplagda möten kring böckerna skulle kunna anordnas förslagsvis inom de regionala samrådsgrupper inom stiftet som ansvarar för kontakterna kring de kyrkoantikvariska frågorna.

Sockenkyrkoprojektet är modernt och innehållsrikt och skrivet på ett sätt som kan nå ut till en ännu bredare avnämargrupp – om bara kunskapen om publikationerna sprids. Människor med intresse för sin hembygd skulle ha mycket att hämta i dessa publikationer. Materialet kan leda till studiecirkel där varje sockenbo kan känna igen sin kyrka redan i den äldsta kartan.

Sockenkyrkoprojektet har kommit till i sann Curmanska anda med kulturen som en del av samhället i stort. Om projektet får den spridning det förtjänar kan det leda till ökat intresse för våra kyrkobyggnader och vad de står för.

Margit Forsström
Fil.dr i Medeltidsarkeologi
margit_forsstrom@hotmail.com

Anders Franzén, *Skiftenas skede: Laga skiftets handlingar som källmaterial för byggnadshistoriska studier med exempel från Småland 1828–1927*. Jönköping: Jönköpings läns museum 2008. (Diss. Göteborgs universitet 2008.)

Tre genomgripande jordreformer genomfördes på den svenska landsbygden under 1800-talet, stadgan om storskiftet 1757, enskiftet 1803 och laga skifte 1827. Med laga skifte blev utflyttningsföreskriften strängare och landskapet förändrades. Den omfattande ägosplittringen som varit förhärskande med smala tegar gjorde det lättare för bönderna att begära laga skifte. Till det kom byarnas tätbebyggelse som var ett växande problem. En lång tradition av bygemenskap löstes upp. Ägor lades i nya strukturer, gårdar flyttades ut och byarna ”sprängdes”.

Vad som gömmer sig i landsarkiv och lantmäterimyndigheter kan väckas till liv. För dem som undersöker jordbruksstrukturen är lagaskifteskartorna värdefulla. Mera sällan har syneprotokollen som upprättades vid laga skifte kommit till användning för att sprida ljus över byggnadsskicket men materialet är långt ifrån okänt. Husesynsmaterialet varierar ifråga om utförlighet och upplysningar men Anders Franzén ser nya möjligheter för byggelseantikvarisk forskning.

Anders Franzén vill med sin doktorsavhandling *undersöka om och hur laga skifteshandlingar kan tillföra ny information till den bebyggelsehistoriska forskningen*. Med sin fallenhet för precision fortsätter han med att sönderdela huvudsyftet i delsyften, att studera vad som hände vid laga skifte i byarna med de inblandade aktö-

erna och hushållen. Det var människor i byarna som genomförde skiftena.*

Avgränsningen i tid är en hundraårsperiod, från 1828 när lagen trädde i kraft till 1920-talet. Under den tiden hann många saker hända. Den traditionella bondekulturen försvann, åtminstone delvis, och gårdarna förvandlades till moderna lantbruk. Dispositionen avslöjar en undersökning med empiriska förtecken: Lantmäteriväsendets organisation och aktörer (Kap II), Laga skifte – genomförande och dokumentation (Kap III), Källkritisk prövning av laga skifteshandlingar gentemot annat källmaterial (Kap. IV), Bebyggelsehistorisk översikt för områden i Småland (Kap.V), Utflyttning i samband med laga skifte – vem fick flytta och vem genomförde flyttningen? (Kap VI) och slutligen Sammanfattning och syntes (Kap. VII).

Frågan om ägoras sammanläggning till större enheter och vilka byggnader som skulle monteras ned och återuppföras på utmarkerna prövades av byns delägare utifrån vad regelverket föreskrev om den gemensamma nyttan. Mot den bakgrunden var värderingar och husesyner på gårdarna nödvändiga. Författaren upptäcker personer, aktörer och tankar bakom byggnadskulturen i sina lokala undersökningar i Alseda, Vireda, Lommaryd, Norra Un-

* Som deltagare i Nordiska museets forskarskola fick Anders Franzén möjligheter att påbörja sin forskning om laga skifte och arbeta med sin doktorsavhandling. Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet var en inspirerande miljö för bebyggelsehistoriska studier och hit förlade han sin forskning. Som huvudhandledare fungerade professor Bengt O.H. Johansson. Biträdande handledare var fil.dr Eva Londos vid Jönköpings museum.

naryd, Ås, Nöbbele och Åby, merparten ligger i Jönköpings län. Han väljer dessa socknar som ”exempelsocknar” och koncentrerar undersökningen till dem, vilket inte utesluter jämförelser med andra byar. Valet av exempelsocknar inom ett relativt begränsat område betyder att han vill minimera skillnaderna i fråga om byggnadstradition, hushållens sammansättning, ekonomi och produktion, och skapa ordning i materialet. Den sociala miljön grundar sig på vad källmaterialet berättar; att det var bönder som deltog i skiftena står utom allt tvivel. Men vilka var dessa bönder? Utifrån sitt intresse för preciseringar och definitioner, ett återkommande drag i hans arbetssätt, vill han hellre tala om delägare i byns samfällighet.

Källkritiken tar inte oväntat upp frågan om vad som är en källa, vilket leder till traditionella resonemang om kvarlevor och berättande källor och hur de kan tänkas representera olika dimensioner av sanning och tillförlighet. Av särskilt intresse för den som söker sanningen om landskapet är kartan som både kan uppfattas som en reproduktion av verkligheten och en tolkning, som inte omedelbart stämmer med vad den sägs avbilda. Det positivistiska anslaget dominerar framställningen.

De metodologiska och teoretiska resonemangen kretsar kring sakupplysningars tillförlighet. Grounded Theory inspirerade författaren men efterhand fann han andra möjligheter i språkforskningen. Vad språkforskningen tillfört är oklart. Här handlar det inte om språket som uttryck för semiotiska processer, kommunikation av värden och materialitet. Ett mera konsekvent resonemang om den språkliga vändningen i samhällsvetenskap och humaniora, som författaren presenterar i inledningen, skulle ha höjt

temperaturen betydligt senare i undersökningen men författaren ansluter sig till någonting som mest påminner om ”Wörter und Sachen”, en äldre tradition i den materiella kulturforskningen. Då blir det mycket konsekvent att ställa frågor om orden. Vad betydde *spån* och *stickspån* eller *ladugård*? Men frågorna är inte så enkla. Vilka subjektiva föreställningar låg gömda i terminologin? Den kritiska läsaren måste påminna om att orden sällan är entydiga. Ett metodologiskt spår som trots allt lockade författaren till särskilda analyser var tidsgeografi. Sådana metoder har sitt intresse för en forskare som vill analysera aktivitetsfält, arbetsinsatser och de rumsliga förutsättningarna för genomförandet av skiftena.

Författaren grundar sina studier på den professionella blicken bland synemännen och deras sakkunskaper. Vi kan förmoda att skiftenas intentioner förklarades av lantmäternas men böndernas tolkning av den gemensamma nyttan varierade mellan socknarna. Skiftena fick stora konsekvenser i Småland med utflyttningar och sammanläggningar av ägor till större enheter men efter 1860 avtog intensiteten. Närmare 35% av alla hemman drabbades av utflyttningsskyldighet under perioden 1828–1922.

Författaren har goda kunskaper om regelverket. I en inledande översikt berättar han om lantmäteriets organisation 1750–1930. Generallantmäteristyrelsen som ändrades till Kungl Lantmäteristyrelsen 1864 hade sina regionala kontor i residensstäderna. En intressant notering är att kommissionslantmäternas vanligen rekryterades i sina regioner. I deras utbildning fanns mätteknik och när de genomförde sina förrättningar på gårdarna biträdde av assistenter och gode män var byarna sällan obekanta för dem. Det kan

förklara ett gott samarbetsklimat mellan dem och bönderna. (Kap. II).

Gårdarnas nedmontering och återuppförande var ett imponerande tekniskt företag. Anders Franzén tycker sig ha funnit tre variationer på temat: Demontering med noggrann märkning av timmer, demontering utan märkning och flyttning av hela byggnader. Därefter följer presentationer av byggnadsbeskrivningar och flyttkostnadsberäkningar. Av särskilt intresse är några mönsterkartor, som användes i lantmäteriet. På den vackra kartan över den fiktiva byn Åkerby 1828 heter sjön Bredsjön och grannbyarna kallas Hammarlunda, Rakesta och Lindberga (Kap. III).

Med jämförelser undersöker Anders Franzén hur arkivmaterialet förhåller sig till andra källor, exempelvis brandförsäkringshandlingar, som sällan blivit systematiskt arkiverade och bevarade, foton och senare tiders uppmätningar vid Nordiska museet. Här gäller det att avslöja förtigande och inkonsekvenser i arkivmaterialet. Efter noggranna studier av verkligheten bakom husesynsprotokoll och kartor i jämförelse med andra källor kommer författaren inte fram till några entydiga slutsatser men väl en diskussion om vad läsaren måste förstå som källornas komplexitet. Det fanns byggnader och uthus som var så ointressanta och/eller värdelösa, att de föll bort ur synprotokollen. Men de metodologiska resonemangen om korrektiv och triangulering haltar, de kan lätt bli en börda för en författare som gärna återkommer till materialets komplexitet; det verkar inte hålla samman klass som metoden. Kanske finns det en sådan tendens i denna avhandling med startbanor för flygningar men landningen är inte sällan en smula osäker (Kap. IV).

Författaren beskriver sedan den små

ländska byggnadskulturen i en bebyggelsehistorisk översikt och återvänder till sina exempelsocknar, presenterade i inledningen. Här får vi läsa om byggnadsstommar, knutar, skiftesverk och sparratak. Läsaren förstår att den götiska enkelstugan var vanlig och att tvåvåningshusen blev allt vanligare vid slutet av 1800-talet. Högloftsstugorna, eller de så kallade sydgötiska husen med sin märkliga sammanbyggnad av tvåningsbodur och låga ryggåstugor, ibland försedda med invändiga tredingstak, var långt ifrån så vanliga som den tidigare forskningen angett. Det håller jag inte med om. Dessa hustyper har alltid lockat byggnadsforskare på grund av sina oregelbundna takhöjder och medeltida byggnadstekniker men tvärtom vad författaren hävdar känner vi till att de var urmodiga och uppfattades som fula av 1800-talets bönder. Åtskilliga byggdes om till framkammarsstugor och tvåvåningshus. Författaren beräknar medelhöjden på boningshusen på hemman (tabell s. 197) och visar hur man kan utveckla kompletterande bilder och statistik ur syneprotokollen. Med lite fantasi går det att lägga samman uppgifterna till ett jämförande material (Kap. V).

Ett följande kapitel handlar om arbetet vid utflyttningarna. Här fanns många människor inblandade som genomförde skiftena av byarna, både hantverkare och icke-hantverkare. Arbetet med husbyggnad organiserades med dagsverken och det är en njutning att följa författaren som inte lämnar någon arbetsform åt slumpen. Orden avslöjar ett försvunnet tänkande: mandagsverke, karldagsverke, löskedagsverke, slöjdedagsverke, ökdagsverke, hjälpdagsverke och kvinnodagsverke.

I en tidsgeografisk studie visar författaren hur arbetet beräknades vid hus-

byggnad och hur mycket tid som lades på utflyttningarna. Som metodologisk efterträtt ställer han krav på läsarens koncentrationsförmåga; presentationen är inte alldeles tydlig. Men författaren har höga ambitioner. Han studerar arbetets årsrytm och iakttar vilka aktivitetsfält som hantverkarna rörde sig i. Han kramar ur den sista substansen ur kakan och tillför ytterligare några intressanta källor, bondedagböcker (Kap. VI).

*

I fortsättningen kommer jag att ta upp några synpunkter på denna avhandling. Den första gäller ämnesvalet som är märkligt. Författaren går in på områden där åsikterna varit många, forskningen livlig och litteraturen ovanligt rik. Sökandet efter styrande faktorer bakom den nya tiden avslöjar i själva verket komplicerade förlopp och den saken var också en tidigare forskargeneration klar över. En lång forskningstradition handlade om förhållandet mellan centraldirigering och praxis. Att skiftena skulle kunna tolkas i ett maktteoretiskt sammanhang som ett uttryck för hegemonistiska strävanden är tydligt men författaren har inga sådana ambitioner. Aktörerna var mottagare av direktiv och regelverk men de verkade också i lokalsamhället; de var både subjekt och objekt i den historiska kontexten. Det fanns kunskaper om husbyggnad som varken var sanna eller falska, snarare performativa, genom att de speglade det sociala livet och människornas sätt att förhålla sig till sina byggnader.

I den tidiga etnologiska forskningen under 1900-talet ställdes frågor av bland andra Sigurd Erixon, Sigfrid Svensson, Åke Campbell, Börje Hanssen och Hilding Pleijel. De intresserade sig för 1800-talet

och talade om *den nya tidens* genombrott på landsbygden som var ett omfattande forskningsfält. En fråga gällde nyhets-spridarna på landsbygden som utmanade kollektivet av bönder och hemmansägare med sitt egensinniga uppträdande och nya gårdar. Laga skifte medförde inte bara en förändrad organisation av arbete, ägor och gårdar i byarna utan något som människorna tog ställning till och accepterade som en nödvändighet. De föreställde sig att samhället inte fungerade som tidigare och det kan vara intressant nog att sådana tankar rörde sig i deras huvuden. Vid mitten på 1800-talet diskuterades *tidens mouvement* vid de svenska universiteten och det fanns många akademiker som förundrade sig över hastigheten i samhällets förändring. Det var som om själva rörelsen mot framtiden var svår att förstå. Anders Franzéns avhandling måste läsas mot den bakgrunden. De successivt förändrade levnadsvillkoren, industriella, ekonomiska och sociala, satte spår i bebyggelsen, landskapet och människornas tankar om sig själva.

En av frågorna som intresserade den tidigare generationen forskare var penningekonomin. Ett ökande antal hantverkare rekryterades utifrån för att bygga hus mot betalning, vilket också kan utläsas av Anders Franzéns avhandling. Det blev vanligare med köpta tjänster istället för arbetsbyten och den sociala konkurrensen mellan hemmansägarna följde i spåren. En av hypoteserna i den tidigare forskningen tog fasta på skiftenas betydelse för väckelserörelserna. Frågan var om människorna blev ensammare i sina hus när de kom närmare jorden och sina ägor men skiftena bidrog till en annan mentalitet.

För en forskare som behandlar 1800-talet går det knappast att undvika de stora

frågorna om samhället och jordbrukets framtid. Här ger oss Anders Franzén inblickar i hushållningssällskapens propaganda men det verkar vara ett sidospår, själv skulle jag gärna ha sett ett större intresse för vad som rörde sig i tiden. Laga skifte löste ett av problemen i bondekulturen, ägornas sammanläggning till rationella brukningsenheter, men det fanns andra problem som påverkade människorna på landsbygden. Skiftenas legitimitet verkar vara en utbredd föreställning. Avhandlingen tyder på att det fanns ett ganska stort samförstånd mellan de inblandade parterna. Under disputationen tog jag upp dessa frågor som motsäger en annan bild, fylld med konflikter, osaliga lantmätare och lyktegubbar, som syntes på gårderna nattetid. Kanske var det så att Anders Franzén, med sin koncentration på exempelsocknar inte riktigt hann med att presentera ramberättelsen. Fanns det en framtidsoro som gynnande skiftenas genomförande? Författaren nämner Helge Rösiös tankar, som förmodligen ligger bakom svinhusens ökade betydelse vid slutet av 1800-talet. Varje forskare som tränger in i hushållningssällskapens diskussioner vid mitten av 1800-talet förstår med vilken iver själva tanken på ordning och reda planterades på landsbygden. Det gällde inte bara anläggandet av trädgårdar med gångar och rabatter i geometriska mönster. Allt borde genomföras med de snaraste: Metoden att få en förbättrad gröda, uppdraga ädla fruktträd, bereda det finaste lin, förstöra envist ogräs, utrota råttor, skapa brandfria halmtak och silkesmaskars uppdragning. Pedagogiken är tydlig; verkligheten tecknas i gråskalor, bönderna skulle övertygas om att de levde ett sämre liv. Ville man lägga en tyngd på en skottkärra och med egen handkraft dra den över ett golv och sedan på en

dålig väg så skulle man förstå skillnaden. Vad som kunde mätas och definieras, exempelvis vad som var ett rimligt dagsverke för en arbetare kom att bryta ned den sociala ordningen på landsbygden men den fogades samman på ett annat sätt. Jag hade väntat mig några fler kommentarer om den ideologiska omställningen av 1800-talssamhället som förklarar en ny estetik i husens utformning och ett ökande inslag av lantbyggmästare.

När forskare går in i områden som varit intressanta för forskning under en tidigare period med syftet att lägga in nya kunskaper kan det vara förenat med risker. Anders Franzén är säkert medveten om detta. Han tycker sig se att en sentida forskare kan komplettera bilden på flera sätt, dels genom att variera utsiktspunkterna och perspektiven och dels genom identifiera de vita fälten. I förhållande till den äldre forskningen om bebyggelsen och byggnadskulturen kommer författaren fram till några nya saker. Månghusystemet ser inte ut att ha varit så vanligt på gårdarna. Götiska enkelstugor framträder mer än förväntat och inte bara på mindre hemman. Övergången till tvåvåningshus har fått ytterligare skärpa. Betoningen ligger på gårdsstruktur och byggnadskategorier, timmerkonstruktioner, loftbodas, tröskverk, ladugårdar, linbastur, kölnor och smedjor. Om det finns något som kan sägas om Anders Franzéns arbetssätt så är det att han gräver och gräver men sett ur en teoretisk synvinkel kan det visa sig vara svårt att generalisera resultatens giltighet.

Anders Franzén placerar sin forskning i intressanta mellanrum mellan etnologi, arkitekturhistoria och ekonomisk historia. Han visar med sin avhandling att arkivmaterialet är långt ifrån färdigbehandlat och hans upptäckarglöd är inspi-

rerande. Avhandlingen är ett akademiskt specimen, försedd med en fyllig notapparat, sammanfattningar i den löpande texten och appendix. Författaren har lagt ner ett stort arbete på det vetenskapliga uttrycket och språket vilket kan vara en nackdel utanför den egna kretsen. Men de fina illustrationerna, delvis i färg, den tilltalande layouten och det vackra omslaget med bilden av en målning från Lommaryd i Småland av Elias Erdtman, kunde knappast ha varit mer inbjudande.

Slutomdömet blir att Anders Franzéns doktorsavhandling är mångsidig och rik på information. Vare sig man kallar de inblandade för aktörer, kamerala delägare eller bönder så visar han hur laga skifte gick till i *praktiken*. Skiftena var något som diskuterades vid matbordet, längs vägarna och på kyrkbacken. Det var till sist en mycket subjektiv historia och den bedriften hos författaren, att se världen ur människornas perspektiv ger mersmak.

Gösta Arvastson

Prof. i etnologi vid Institutionen
för kulturanthropologi och etnologi
Uppsala Universitet
gosta.arvastson@etnologi.uu.se